

A felismerőképesség határán – az összetett szó mint emergens szemantikai konstrukció

A szóösszetételek leginkább helyesírási problémaként jelentkeznek napjaink nyelvészeti diskurzusában, noha példának okáért az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévi szerkezet írásmódjának kérdéses eseteinél a háttérben nem a helyesírási konvenciók rögzítetlensége, hanem a jelentésbeli kritériumok pontatlan meghatározása áll (Pethő et al. 2014). Előadásunk kiindulópontja, hogy egy szerkezet tagjainak egybe- vagy különírása nem helyesírási kérdés: a szerkezet tagjainak fogalmi közelsége a meghatározó tényező, az írásmód pedig ikonikusan jelöli a tagok közötti konceptuális távolságot, illetve közelséget. E kiindulópontot alapul véve vizsgáljuk előadásunkban az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévi jelzős konstrukciók és az igenévi előtagú szóösszetételek jelentésbeli különbségét. Azt feltételezzük, hogy e különbség nem magyarázható pusztán az aktív (*a tartályt töltő férfi* 'a férfi, aki tölt') és passzív (*töltőtoll* 'tölthető toll, toll, amit tölteni lehet') konstruálás megkülönböztetésével. Noha a passzív konstruálás jelentős oka az összetétellé válásnak (kivéve az *eladó ház*, *kiadó szoba* szerkezeteket) ez nem minden esetben magyarázza meg az egybeírás, így összetétellé válás ikonikus jelöltségét (l. *töltőállomás*, 'állomás, ahol tölteni lehet'). A két konstruálási mód sokkal inkább egy kontinuum két végpontja, a jelentésintegráció számos további alesetének köztes mintázatával. Az előadás célja olyan szempontok megfogalmazása, amelyek a jelzős szókapcsolat és a szóösszetétel közötti szemantikai kontinuum feltérképezését segítik.

A kutatás az *-ó/-ő* képzős melléknévi igeneves szerkezetek konstrukciós mintázatait vizsgálja kétféle empirikus módszerrel: egyfelől nonszensz szavak jelentésének körülírására irányuló, 50 adatközlő által kitöltött kérdőívvel tárjuk fel a leginkább begyakorolt konstrukciókat, majd az e vizsgálat eredményeképpen előálló konstrukciós sémákkal vetjük össze az MNSz2-ből nyert adatokat. Részletesen bemutatjuk az *érintő*- előtagú szerkezetek (például *érintőképernyő*, *érintőakna*, *érintővezérlés*, *érintőalkalmazás*) mintázatát, de irányított mintavétellel más igenévi előtagú szerkezetekre (*gondolkodó*-, *törlesztő*-) is kitérünk. Célunk az igenévi előtagú szóösszetételek olyan használatalapú leírása, amely egyúttal a szerkezetek konvencionálódásának mértékét is figyelembe veszi.

A különböző mértékben konvencionálódott szerkezeti minták jelentéstani elemzését és összevetését a kognitív nyelvtan (Langacker 1982, 1991, 2008) és a keretszemantika (Fillmore 2006) eszközeivel végezzük el. Az előbbi az egyes sémák elkülönítésére ad módot, rámutatva arra, hogy a melléknévi igenévi és a főnévi komponens jelentésszerkezetének mely összetevője kerül előtérbe az integráció során. Az utóbbi, a keretszemantikai adatbázis (FrameNet) a sémák egymáshoz való viszonyát teszi megragadhatóvá a jelentést motiváló szemantikai keretek (és azok elemei) közötti metonimikus váltások bemutatásán keresztül. Mivel a szemantikai keretek bevonása angol nyelvű annotált korpusz vizsgálatát is lehetővé és egyben szükségessé teszi, az általunk javasolt megközelítés kontrasztív nyelvészeti aspektussal is bír.

A kutatás legfontosabb eredménye annak igazolása, hogy az összetételek nem a tagok kombinálásával vagy összeforrásával állnak elő (Benczes 2006: 7–8), hanem magasabb absztrakciós szintű szemantikai sémák emergálása teszi lehetővé produktív mintázatok kialakulását (Hilpert 2015). Az összetétel jelentésbeli műveletként a komponensek konceptuális viszonyát szimbolizálja ikonikusan. Ezért a jelentéshálózat felvázolásával lehet hatékonyan bemutatni az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévi előtagú összetett szavak jelenségét. Ehhez a kognitív nyelvészet kínál megfelelő keretet. Az eredmények egyben a helyesírási problémák újraértelmezését is lehetővé teszik, miközben a szóösszetételek keletkezésének és kategorizálásának kognitív nyelvészeti kiindulópontú magyarázatát is megalapozzák.

Hivatkozott irodalom

- Benczes, Réka 2006. *Creative compounding in English. The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Fillmore, Charles J. 2006. Frame semantics. In: Geerraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373–400.
- Hilpert, Martin 2015. From hand-carved to computer-based: noun-participle compounding and the upward strengthening hypothesis. *Cognitive Linguistics* 26: 113–147.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Pethő Gergely – Verécze Viktória – Fehér Krisztina 2014. Az –ó/-ő képzős igenévi jelzős alakulatok helyesírásáról – korpusznyelvészeti alapon. *Magyar Nyelv* 110: 432–448.

Kugler Nóra
egyetemi docens
ELTE-BTK

Simon Gábor
posztdoktor kutató
MTA-TKI, ELTE-BTK